

ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ಅಧ್ಯಯನ

ಡಾ.ಕಾಳಸ್ವಾಮಿ.ಹೆಚ್.ಎನ್¹

ವಿಹಾರವು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯ ರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆರಂಭಿಕ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ತೆರೆದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿನ ನ್ಯಾಯಾಲಯವನ್ನು ಕೂಡ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ವಿಹಾರದಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರದ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶಿಸಬಹುದಾದ ಮಾರ್ಗವು ತೆರೆದ ಕೋಶಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವು ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಂಸಾರ ಸುಖಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ, ಮಾನವನ ಬದುಕಿನಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊರಬಂದಿರುವಂತಹ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಮಹಿಳೆಯರು ಭಿಕ್ಷು ಅಥವಾ ಭಿಕ್ಷುಣಿಗಳಾಗಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಾಸಿಸುವ ತಾಣವು ಇಂತಹ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವನ್ನು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ಉಪಖಂಡದಲ್ಲಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಹಾರದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯು ಪುರಾತನವಾಗಿದೆ. ಇದು ಆರಂಭಿಕವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಪಾಲಿ ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗಿತ್ತು. ಇದು ವಾಸಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಸ್ಥಳ ಅಥವಾ ಸೌಲಭ್ಯಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕೂಡ ತಳಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥೈಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಹಾರ ಎಂಬಂತಹ ಪದವು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯಾಗಿ ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿಕಸನಗೊಂಡಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇದು ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ತೆರೆದ ಹಂಚಿಕೆಯ ಸ್ಥಳ ಅಥವಾ ಅಂಗಳದೊಂದಿಗೆ ವಾಸಿಸುವ ವಸತಿ ಗೃಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಹಾರವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಜೀವಿಕ ಅಥವಾ ಭಿಕ್ಷು - ಭಿಕ್ಷುಣಿ, ವೈದಿಕ - ಹಿಂದೂಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಮತ್ತು ಜೈನಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯತಿಗಳು ಎಂದು ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಯೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಅಂಶಗಳು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಭಾರತೀಯ ಮಾನ್ಸೂನ್ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಲೆದಾಡುವ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಅಥವಾ ಭಿಕ್ಷುಣಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿನ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಆಧುನಿಕ ಜೈನ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಮಳೆಗಾಲವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಅಲೆದಾಡುವುದನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ನೆಲೆ ಮತ್ತು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ

1.. ಸಂಶೋಧನಾ ಸಹಾಯಕರು,ಕುವೆಂಪು ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ, ಮೈಸೂರು

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಪರಿಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಿದಾಗ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಎಂಬ ಪದವು ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಮಹಾಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ ಹೊರಬಂದಿರುವಂತಹ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಅಥವಾ ಭಿಕ್ಷುಣಿ ಅವರುಗಳ ಅಲೆದಾಡುವಿಕೆ ತಡೆಯುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಒಂದು ಕಡೆ ನೆಲೆ ನಿಲ್ಲುವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಈ ವಿಹಾರವು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಭಾರತೀಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾಲಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಮ ಮಾರ್ಗದ ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದಂತಹ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಸರಿಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ ಒಂದನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ನಾಸಿಕ್ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿನ ಕನ್ಹಾ ಗುಹೆ ವಿಹಾರವು ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯದು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, 5ನೇ ಶತಮಾನದ ಕಾಲಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿನ ಇದೇ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುಹೆಯ ಸಂಖ್ಯೆ 4ರಲ್ಲಿ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಪ್ರತಿಮೆಯೊಂದಿಗೆ ಮಂದಿರದ ಮಧ್ಯದ ಕೋಶದಲ್ಲಿದೆ. ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ವಿಹಾರ ಸಂಬಂಧಿತ ಸಭಾಂಗಣವೂ ಭಾರತದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೂಡ ಹೊಂದಿದೆ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯ ರಾಕ್-ಕಟ್ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇದು ಕೇಂದ್ರ ಹಾಲ್ ಎಂದರ್ಥ. ಅದರೊಂದಿಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿದ ಸಣ್ಣ ಕೋಶಗಳು, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೆತ್ತಿದ ಹಾಸಿಗೆಗಳು, ಕೆಲವರು ಹಿಂದಿನ ಗೋಡೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಂದಿರದ ಕೋಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಆರಂಭಿಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತೂಪವನ್ನು ಅಥವಾ ಅನಂತರ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳು, ಔರಂಗಾಬಾದ್ ಗುಹೆಗಳು, ಕಾರ್ಲಿ ಗುಹೆಗಳು ಮತ್ತು ಕನ್ಹೇರಿ ಗುಹೆಗಳಂತಹ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ದೊಡ್ಡ ತಾಣಗಳು ಹಲವಾರು ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಕೆಲವು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಚೈತ್ಯ ಅಥವಾ ಪೂಜಾ ಮಂದಿರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಮಳೆ ಬಂದಾಗ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ವಿಹಾರವು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತು ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು.

ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಹಾರ ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದವಾಗಿದ್ದು, ಅದು ಹಲವಾರು ವೈದಿಕ ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಅರ್ಥಗಳೊಂದಿಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿತರಣೆ, ವರ್ಗಾವಣೆ, ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆ, ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಪದಗಳು ಅಥವಾ ಪವಿತ್ರ ಅಥವಾ ತ್ಯಾಗದ ನೆಲದ ಒಂದು ರೂಪ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅಲೆದಾಡುವ ರೋಮಿಂಗ್, ವಿಶ್ರಮಿಸಲು ಅಥವಾ ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಮೆಚ್ಚಿಸಲು ಅಥವಾ ಒಬ್ಬರ ಕಾಲಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಆನಂದಿಸಲು ಯಾವುದೇ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಇದು ತಡವಾದ ವೇದ ಪಠ್ಯಗಳು, ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ವೇದದ ಅನಂತರದ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಇದರ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಭಾರತದ ತಪಸ್ವಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ

ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಮತ್ತು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಗೃಹ, ದೇವಾಲಯ ಅಥವಾ ಮಠವಾಗಿದೆ. ಇದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ ಬಳಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಭಾಂಗಣವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಅಥವಾ ಭಿಕ್ಷುಗಳನ್ನು ಭೇಟಿಯಾದರು ಮತ್ತು ಕೆಲವರು ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ಸಂಚರಿಸಿದರು. ಪ್ರದರ್ಶನ ಕಲೆಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಅರ್ಥವೂ ಕೂಡ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೈನ ಧರ್ಮವು ಇದರಲ್ಲಿ ವಿನ್ಯಾಸವು ಕೇಂದ್ರ ಸಭಾಂಗಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ದೇವರುಗಳು, ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ತೀರ್ಥಂಕರರು, ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಸ್ಥಾಪಕ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧ ಅಥವಾ ಅಂತಹ ಗುರುಗಳ ಕೆಲವು ಪವಿತ್ರ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪದವು ಜೈನ ಅಥವಾ ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯ ಅಥವಾ ವಾಸಸ್ಥಾನ, ಕಾಯುವ ಸ್ಥಳ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ವಿ-ಹರ್‌ನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತದೊಂದಿಗೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅರಣ್ಯ ಅಥವಾ ಪಂಜಾಬಿ; ಅರಾಙ ಇದರರ್ಥ ಕಾಡು. ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಯಾವುದೇ ಮಠವನ್ನು ಅರ್ಥೈಸುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಮಠ ಎಂಬುದು ಭಾರತೀಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಮಠಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪರ್ಯಾಯ ಪದವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಿಂದೂ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿಯೇ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ರಾಜ್ಯವಾದ ಬಿಹಾರವು ವಿಹಾರದಿಂದ ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಅಥವಾ ಮಠಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ಮಲಯ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಯಾರಾ ಎಂದು ಎರವಲು ಪಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಮಠ ಅಥವಾ ಇತರ ಮುಸ್ಲಿಮೇತರ ಪೂಜಾ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಥಾಯ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಹಾನ್ ಮತ್ತು ಖಮೇರ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬರ್ಮೀಸ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಎಂದರೆ ಮಠ. ಆದರೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಬರ್ಮೀಸ್ ಪದ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಭಿಕ್ಷೆಗಾಗಿ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅಲೆದಾಡುವ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಸಂಘದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಪಂಜಾಬಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮನೆಯೊಳಗಿನ ತೆರೆದ ಜಾಗವನ್ನು ವೆಹ್ರಾ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೊರಿಯಾ, ಜಪಾನ್, ವಿಯೆಟ್ನಾಂ ಮತ್ತು ಚೀನಾದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ದೇವಾಲಯ ಅಥವಾ ಮಠದ ಪದವು ವಿಭಿನ್ನ ಮೂಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವು ಮಂದಿರದ ಜಪಾನೀ ಪದವು ತೇರಾ ಇದನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿ ಫೋನೆಟಿಕ್ ಆಗಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಮಧ್ಯ ಕೊರಿಯನ್ ಟೈಲ್, ಜುರ್ಚೆನ್ ತೈರಾ ಮತ್ತು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಹಳೆಯ ಚೈನೀಸ್ ಆಧುನಿಕ ಕೊರಿಯನ್

ಅಂಟನೊಂದಿಗೆ ಸಂಯೋಜಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವೂ ಕೂಡ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ಮಠಗಳು ಈ ಪದಗಳು ಆಶ್ರಮ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭಾರತೀಯ ಪದಕೃಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಬಂದಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ಮಠ ಎಂಬುದು ದೇರಾ/ ಡೈರಾ/ ದೇರ್/ ದವ್ರ ಮೂಲದಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಾಸಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅರಾಮಿಕ್ ಪದದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿವೆ ಮತ್ತು ಚೀನಾಕ್ಕೆ ರವಾನೆಯಾಗಿರಬಹುದು ಎಂದು ಕೂಡ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆನ್‌ಶಿಗಾವೋ ಅಥವಾ ಲೋಕಕ್ಕೆಮಾದಂತಹ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೊದಲ ಮಧ್ಯ ಏಷ್ಯಾದ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೂಡ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ಮೂಲಗಳ ಬಗೆಗೆ ಗ್ರಹಿಸಿದಾಗ; ಎಲ್ಲೋರಾದ ಗುಹೆ 12ರಲ್ಲಿ ತಡವಾಗಿಯೇ ಬಹುಮಹಡಿ ರಾಕ್-ಕಟ್ ವಿಹಾರಗಳು ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳ ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಬಹುಶಃ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಪೂ 3ನೇ ಶತಮಾನದ ಕಾಲಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿನ ಅಶೋಕನ ಯುಗದಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಯಾತ್ರೆಗಳು ಬೇಟೆಯಂತಹ ಸಂತೋಷಗಳು, ಸಂತೋಷಗಳು ಮತ್ತು ಹವ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಗುರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಯಾಣದ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ಅನ್ವೇಷಣೆಗಳು ಮತ್ತು ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಧರ್ಮ ಯಾತ್ರೆಗಳೊಂದಿಗೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅಶೋಕನು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರಗೊಂಡ ಅನಂತರ, ಅವರು ಸುಖಭೋಗದ ರಾಜ ವಿಹಾರ ಯಾತ್ರೆಗಳ ಬದಲಿಗೆ ಕ್ರಿ. ಪೂ 3ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು.

ವಿಹಾರಗಳ ಆರಂಭಿಕ ಇತಿಹಾಸವು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಕೂಡ ಅಜೀವಿಕರು, ಬೌದ್ಧರು ಮತ್ತು ಜೈನರಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಯುಗದ ಆರಂಭದ ಶತಮಾನಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಗುಹೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಠಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ 2ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ಗುಹೆ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ರಾಕ್-ಕಟ್ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವು ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಭಾರತದ ಬಿಹಾರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ವಸತಿ ಗುಹೆಯ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಸಮೂಹವಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೌರ್ಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಪೂರ್ವ-ಸಾಮಾನ್ಯ ಯುಗದದ್ದಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಿ ಲಿಪಿಯ ಶಾಸನವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಅದು ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಮೊದಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಗುಹೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಪದರವು ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಹ ದಂತಕಥೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ, ಜೈನ ತೀರ್ಥಂಕರರು ಅಥವಾ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಶ್ರಮಣ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು. ಮೌಖಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಪಡೆದ ಈ ದಾಖಲೆಗಳು ಬುದ್ಧಗುರು ಮತ್ತು ಮಹಾವೀರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷುಗಳು,

ಯತಿಗಳು ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ವಾಸದಿಂದಾಗಿಯೇ ಇಂತಹ ಗುಹೆಗಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂತಹ ಗುಹೆ ನಿವಾಸದ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಸರಿಸುಮಾರು ಕನಿಷ್ಠ ಕ್ರಿ.ಪೂ 5ನೇ ಶತಮಾನದ ಹಿಂದಿನದು ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಚಿಂತಕರಾದಂತಹ ಆಲ್ಬಿನ್ ಮತ್ತು ಎಡೋರ್ಸಿ ಅವರ ಪ್ರಕಾರ, ಮೊದಲ ಬೌದ್ಧ ಪರಿಷತ್ತಿನ ದಂತಕಥೆಯು ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಮಹಾಪರಿನಿಬ್ಬಾಣದ ಅನಂತರದ ಅವಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ರಾಜಗಿರಿ ಬಳಿಯ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ವೈರಾಗಿ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುವಿಕೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದು ಮೌರ್ಯ ಪೂರ್ವದ ಕಾಲದಲ್ಲಿದೆ ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ, ವಿಹಾರದ ಕೋಶಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದೊಂದಿಗೆ ಚದರ ಪ್ರಾಂಗಣವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದಾಗ ಇದು ಮೌರ್ಯರ ಅವಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಜೀವಿಕರು, ಬೌದ್ಧರು, ಹಿಂದೂಗಳು ಮತ್ತು ಜೈನರ ಹಿಂದಿನ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ನಿವಾಸಿಗಳು ಬಹುಶಃ ಬಂಡೆಗಳ ಒಳಗೆ ಮತ್ತು ಬಂಡೆಗಳ ಹೊರಗೆ ಮತ್ತು ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ, ಅವುಗಳು ಇಂದು ಉಳಿದುಕೊಂಡಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಭಾರತೀಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗಿರುವ ಸನ್ಯಾಸಿ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ ಸ್ಥಿರ ಆಸ್ತಿಯ ಆರಂಭಿಕ ತಿಳಿದಿರುವ ಉಡುಗೊರೆ ಅಶೋಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದು ಅಜೀವಿಕರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿದೆ. ಜೋಹಾನ್ಸ್ ಬ್ರಾಂಕೋರ್ಸ್ ಪ್ರಕಾರ, ಇದು ಹಿಂದೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಆರ್ಥಿಕ ಒತ್ತಡವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿತು. ಇದು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಆಶ್ರಯ ತಾಣಗಳಾಗಿ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಮತ್ತು ಆಶ್ರಮ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಾಗಿ ವಿಕಾಸಗೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು. ಹಿಂದೂ ಮಠಗಳು ಈ ಆಶ್ರಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹತ್ತಿರದ ಅವುಗಳಿಂದ ಆದಾಯದ ದೇಣಿಗೆಯೊಂದಿಗೆ ಇರುತ್ತವೆ ಈ ಗುಹೆ ನಿವಾಸಗಳಿಗೆ ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಸೇವೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಯೇ ಬೆಂಬಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ 1ನೇ ಶತಮಾನದ ಕಾರ್ಲೆ ಶಾಸನವು ಒಂದು ಗುಹೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿರದ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ವಲೂರಕಾ ಅಥವಾ ಕಾರ್ಲೆ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಪಂಥ ಅಥವಾ ಮೂಲದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ವಾಸಿಸುವ ತಪಸ್ವಿಗಳ ಬೆಂಬಲಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಬಂಗಳದ ಬೌದ್ಧ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಶತಮಾನಗಳ ಅನಂತರ, ತಮ್ಮ ಮಠಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಮ - ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ಅಗ್ರಹಾರ-ವಿಹಾರ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಅಜಂತಾದಲ್ಲಿ ಗುಹೆ1ರ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ; ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ದಿನನಿತ್ಯ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮತ್ತು ವಾಸಿಸಲು ದೊಡ್ಡ ವಿಹಾರ ಹಾಲ್, 5 ನೇ ಶತಮಾನ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಅಥವಾ ಮಠಗಳನ್ನು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ನಿವಾಸ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೆಲಸ ಮತ್ತು ಧ್ಯಾನದ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ ಕಲಿಕೆಯ

ಕೇಂದ್ರ ಎಂದು ವಿವರಿಸಬಹುದು. ವಿಹಾರ, ಅಡ್ಡಯೋಗ, ಪಸದ, ಹಮ್ಮಿಯ ಮತ್ತು ಗುಹಾ ಎಂಬ ಐದು ರೀತಿಯ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ಬೌದ್ಧ ಅಂಗೀಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ಮಠ ಮತ್ತು ಗುಹಾ (ಗುಹೆ) ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿವೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಕೆಲವು ಹಂತದಲ್ಲಿ ಇತರ ಭಾರತೀಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಂತೆ, ಸನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾದ ಸಂಘದ ಅಲೆದಾಡುವ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅಲೆದಾಡಿದರು. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರು ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿದರು. ಪುನರಾವೇಶ ಮತ್ತು ಅರ್ಹತೆಯ ಗಳಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ, ಸನ್ಯಾಸಿಗೆ ಆಹಾರವನ್ನು ನೀಡುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಅವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡುವುದು ಯೋಗ್ಯತೆಯ ಕ್ರಿಯೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀಮಂತ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಐಷಾರಾಮಿ ಮಠಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಮುಂಚಿನ ವಿಹಾರಗಳ ಗಣನೀಯ ಅವಶೇಷಗಳು ರಾಕ್-ಕಟ್ ಸಂಕೀರ್ಣಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಡೆಕ್ಕನ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೂಲತಃ ಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ರಚನಾತ್ಮಕ ವಿಹಾರಗಳು ಬಹುಶಃ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ ಎರಡನೇ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಮಾಣಿತ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇವು ಬಹುಪಾಲು ಬೌದ್ಧ ಬಂಡೆಯ ಗುಹೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ಸರಿಸುಮಾರು ಚದರ ಆಯತಾಕಾರದ ಹಾಲ್‌ಅನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ರಾಕ್-ಕಟ್ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಬಹುಶಃ ರಚನಾತ್ಮಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ತೆರೆದ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ಅದರಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸಣ್ಣ ಕೋಶಗಳು ಇದ್ದವು. ರಾಕ್-ಕಟ್ ಕೋಶಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಾಸಿಗೆಗಳು ಮತ್ತು ದಿಂಬುಗಳಿಗಾಗಿ ರಾಕ್-ಕಟ್ ವೇದಿಕೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಯು ಒಂದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಆಗಾಗ್ಗೆ ವರಾಂಡಾವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿರುವ ಹಿಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಯು ಸಾಕಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕದಾದ ದೇವಾಲಯ-ಕೋಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಆಗಾಗ್ಗೆ ಆಂಟಿ-ಚೀಂಬರ್ ಮೂಲಕ ತಲುಪಿತು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೆತ್ತನೆಯ ಬುದ್ಧಗುರುವಿನ ಚಿತ್ರ, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬುಗಳು. ವರಾಂಡಾವು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬಹುದು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಸಭಾಂಗಣದ ಗೋಡೆಗಳು. ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು ಬಹುಶಃ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿನ ಗುಹೆಗಳು 2, 10, 11 ಮತ್ತು 17ರಂತಹ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿವೆ. ಅನಂತರದ ಬಂಡೆಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದ ವಿಹಾರಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಅಂತಸ್ತಿನವರೆಗೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ರಚನಾತ್ಮಕವಾದವುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವು ಕೇಂದ್ರ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಂತೆ, ಅದು ಚೈತ್ಯ ಪೂಜಾ ಮಂದಿರದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಂದಿತು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಇವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಯಿತು. ಬಂಡೆಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದ ವಿಹಾರ ದೇವಾಲಯದ ಕೊಠಡಿಯು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಅಥವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಪ್ರಮುಖ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿಹಾರಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾದವು. ನಳಂದದಂತಹ ಸಾವಿರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಬೌದ್ಧ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಭಾಗವಾಯಿತು. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಜೀವನವು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಪಾಲಿ ಕ್ಯಾನನ್, ವಿನಯ ಪಿಟಕವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಯೇ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಶಿಸ್ತಿನ ಬುಟ್ಟಿಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದ ಶಾಲ್ಪನ್ ವಿಹಾರವು 115 ಕೋಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ರಚನಾತ್ಮಕ ಮಠದ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ನಿರ್ಮಿತ ರಚನೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸೋಮಪುರ ಮಹಾವಿಹಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವಿಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ 8ನೇ ಶತಮಾನದ ಬೃಹತ್ ಕೇಂದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ 177 ಕೋಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುಹೆ 12ನೇಯದು ವಿಹಾರ ಸಭಾಂಗಣದಿಂದ ಸೆಲ್ ಪ್ರವೇಶಗಳು ರಾಕ್-ಕಟ್ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿನ ರೂಪಾಂತರಗಳಾಗಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಮಾಣಿತ ರೂಪವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ರೂಪಾಂತರಗಳಿವೆ. ಎರಡು ವಿಹಾರ ಸಭಾಂಗಣಗಳು, ಎಲ್ಲೋರಾದ ಗುಹೆ 5 ಮತ್ತು ಕನ್ಹೇರಿಯ ಗುಹೆ 11ರಲ್ಲಿದೆ. ಇವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಸಭಾಂಗಣದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉದ್ದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿಮೆ ವೇದಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಹುಶಃ ಬೆಂಚುಗಳು ಅಥವಾ ಊಟಕ್ಕೆ ಟೇಬಲ್‌ಗಳು, ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಜುಗಳು ಮತ್ತು ಬಹುಶಃ ಹಾಸಿಗೆಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಯಾವುದೇ ಉತ್ತಮ ಪುರಾವೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭೋಜನಶಾಲೆ ಅಥವಾ ಕನ್ಹೇರಿಯಲ್ಲಿ ದರ್ಬಾರ್ ಹಾಲ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲೋರದ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿನ ಗುಹೆ 11ರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ 1ನೇ ಶತಮಾನದ ಸಾಕಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕದಾದ ವಿಹಾರವಾಗಿದ್ದು, ಇದರ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಬತ್ತು ಕೋಶಗಳು ಮತ್ತು ಮೂಲತಃ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಸುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಯಾವುದೇ ದೇಗುಲದ ಕೋಣೆ ಇಲ್ಲ. ಇದು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಗವಾಕ್ಷ ಮತ್ತು ರೇಲಿಂಗ್

ರಿಲೀಫ್ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೋಶ-ಬಾಗಿಲುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚೈತ್ರ ಸಭಾಂಗಣದಂತೆ ದುಂಡಾದ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಮತ್ತು ಅಪ್ಪಿಡಲ್ ದೂರದ ತುದಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಪೂ 3ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಡೆಕ್ಕನ್‌ನಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಕ ಬೌದ್ಧ ಶಿಲಾ-ಕೆಂಪು ಗುಹೆ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಮುಂಚಿನ ಬಂಡೆಯ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಜಾ ಗುಹೆಗಳು, ಕಾರ್ಲಾ ಗುಹೆಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ 2ನೇ ಶತಮಾನದ ಗುರು ಬುದ್ಧ ಧ್ಯಾನದ ಮಾದರಿಯ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಹಾರವು ಗಾಂಧಾರದ ವಾಯುವ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜೌಲಿಯನ್, ಕಲಾವನ್‌ನ ತಕ್ಷಿಲಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಧರ್ಮರಾಜಿಕಾ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ಬೆಹ್ರೆಂಡ್ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಗುಜರಾತಿನ ಡೆವಿಮೊರಿಯಲ್ಲಿರುವಂತಹ 4ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಠಗಳ ಮೂಲ ಮಾದರಿಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಜೇಡಿಮಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕಂಚಿನ ಬುದ್ಧಗುರುವಿನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ಆವಿಷ್ಕಾರದಿಂದ ಇದು ಬೆಂಬಲಿತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳು ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳು, ಔರಂಗಾಬಾದ್, ಎಲ್ಲೋರಾ, ನಳಂದಾ, ರತ್ನಗಿರಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿನ ಅನಂತರದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಬೌದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮೂಲ ಮಾದರಿ ಆಗಿದ್ದಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕ್ರಿ.ಶ 1ನೇ ಮತ್ತು 2ನೇ ಶತಮಾನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಾಯುವ್ಯ ಪ್ರಭಾವಗಳು ಮತ್ತು ಕುಶಾನರ ಯುಗವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಿಹಾರ/ಮಠದ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ, ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತನೇ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದ ಮಾದರಿಯು ವಾಯುವ್ಯ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಹೊರಗೆ ಪೂರ್ವ-ಕುಶಾನ ಯುಗದ ಬುದ್ಧಗುರುವಿನ ಚಿತ್ರಗಳ ಆವಿಷ್ಕಾರದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಂದೆ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವಂತಹ ಪುರಾತತ್ವದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದ ಪುರಾವೆಗಳು ಆ ರಾಜ್ಯಗಳು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಬುದ್ಧರ ಧ್ಯಾನದ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಕ್ರಿ.ಪೂ 2ನೇ ಮತ್ತು 1ನೇ ಶತಮಾನದ ನಡುವಿನ ಭರ್ಹತ್ ಬೌದ್ಧ ಸ್ಮಾರಕಗಳು. ಕೃಷ್ಣ ಅಥವಾ ಕನ್ಯಾ ಗುಹೆ 19 ನಾಸಿಕ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಹಾಲ್‌ಅನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿತ ಕೋಶಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಇದು ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ 1ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಆರಂಭಿಕ ಕಲ್ಲಿನ ವಿಹಾರಗಳು ಮರದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿದವು. ಅದು ಅವುಗಳ ಹಿಂದಿನ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಫಲಕಗಳ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನದ ಪುರಾವೆಗಳು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಿಂದೂ ಮತ್ತು ಜೈನ ದೇವಾಲಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಹ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು

ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಪ್ತ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಯುಗವು ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಹಲವಾರು ವಿಹಾರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಹಾರಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಪಠ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಭೌತಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಂತರದ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧದ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿರಬಹುದು.

ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜನರು ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೇ ಇದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಅಲ್ಲಿನ ಹಿರಿಯ ಭಿಕ್ಷುಗಳು, ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಶಿಸ್ತಿನ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡವೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಪಾಲಿ ಕ್ಯಾನನ್‌ನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿನಯ ಪಠ್ಯಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಈ ಪಠ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂಘದ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಬುದ್ಧಗುರು ಮಾನವನ ಬಂಧನಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೇ ತ್ಯಜಿಸಿ ಬಂದರು. ಅದರ ವಿವರಣೆಗಳು ಮತ್ತು ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಕಥೆಗಳಿಂದ ನಿಯಮಗಳು ಮುಂಚಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಬೌದ್ಧ ಸಂಬಂಧಿತ ಕಥೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ, ಬುದ್ಧರು ತಮ್ಮ ಅನುಯಾಯಿಗಳ ನಡುವೆ ವಿವಿಧ ವರ್ತನೆಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವಿವಾದಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ ಕಾರಣ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಆರಂಭಿಕ ಬೌದ್ಧ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ವಿಹಾರ ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಶಿಸ್ತಿನ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ತನ್ನದೇ ಆದ ವಿಭಿನ್ನ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಪ್ರಮುಖ ವಿಹಾರವು ವಿಹಾರ-ಪಾಲನನ್ನು ನೇಮಿಸಿತು. ಆ ವಿಹಾರ ಪಾಲರೇ ವಿಹಾರವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಭಿಕ್ಷುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವಿವಾದಗಳನ್ನು ಇತ್ಯರ್ಥಪಡಿಸಿದರು. ಬೌದ್ಧ ಸಂಘದ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಮತ್ತು ಅದರ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಮತ್ತೇ ಈ ಒಮ್ಮತಕ್ಕೆ ಆ ಹಿಡಿತಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದರು ಎಂಬುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಆರಂಭಿಕ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಮತ್ತು ವಿಹಾರವೂ ಭ್ರಾತೃತ್ವವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮಹಿಂದನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮಹಾವಿಹಾರವು ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ, ಕ್ರಿ.ಶ 1ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜ ವಟ್ಟಗಾಮಣಿ ತನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿನ ಸನ್ಯಾಸಿಗೆ ಅಭಯಗಿರಿ ವಿಹಾರವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನು. ಇದು ಮಹಾವಿಹಾರದ ಭ್ರಾತೃತ್ವವನ್ನು ಆ ಸನ್ಯಾಸಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿಯೇ ಹೊರಹಾಕಲು ಪ್ರಧಾನ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ 3ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜ ಮಹಾಸೇನನು ಜೇತವನ ವಿಹಾರವನ್ನು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ಭಿಕ್ಷುವಿಗೆ, ಸನ್ಯಾಸಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದಾಗ ಇದು ಪುನರಾವರ್ತನೆಯಾಯಿತು. ಮಹಿಂದ ಮಹಾವಿಹಾರವು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಧೇರವಾಡ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಅಭಯಗಿರಿ ವಿಹಾರದ ಭಿಕ್ಷುಗಳು, ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು, ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಬೌದ್ಧ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮತ್ತು ಟೀಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ಅದರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯದ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ

ಹೆಚ್ಚು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹರಾಗಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಅವರು ಮಹಾಯಾನ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಪೋಷಿಸಿದರು. ಜೇತವನ ವಿಹಾರದ ಭಿಕ್ಷುಗಳು, ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಎರಡು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ನಡುವೆ ತಮ್ಮ ಆಲೋಚನೆಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಣ ಮಾಡಿದರು.

ಈಗಿನ ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದ ಮೈನಮತಿಯಲ್ಲಿ 7ನೇ ಮತ್ತು 12ನೇ ಶತಮಾನಗಳ ನಡುವೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ಮಠವಾದ ಶಲ್ವನ್ ವಿಹಾರದ ಅವಶೇಷಗಳು. ಈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಪರಿಶೀಲನೆಗಾಗಿ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಉಲ್ಲೇಖಗಳ ಅಗತ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಮಗಧವು ಆಧುನಿಕ ಬಿಹಾರ ಮತ್ತು ಬಂಗಾಳದಲ್ಲಿ ಪಾಲರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ವಿಹಾರಗಳು, ಮಠಗಳು ಬೆಳೆದವು. ಟಿಬೆಟಿಯನ್ ಮೂಲಗಳ ಪ್ರಕಾರ, ಐದು ಮಹಾನ್ ಮಹಾವಿಹಾರಗಳು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ; ವಿಕ್ರಮಶಿಲಾ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ನಳಂದಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯವೂ ಅದರ ಅವಿಭಾಜ್ಯವನ್ನು ಮೀರಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸೋಮಪುರ, ಓಡಂತಪುರ ಮತ್ತು ಜಗದ್ವಲ, ಈ ಐದು ವಿಹಾರಗಳು, ಮಠಗಳು ಒಂದು ಜಾಲವನ್ನು ರಚಿಸಿದವು. ಪಾಲ ರಾಜ್ಯವು ಬೆಂಬಲಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಿತು. ಐವರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು ಮತ್ತು ನಿಗಮದಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಕಲಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಪಾಲ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ಗಮನಾರ್ಹ ಮಠಗಳೆಂದರೆ; ತೈಕೂಟ, ದೇವಿಕೋಟಾವೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೋಟಿವರ್ಸ, ಆಧುನಿಕ ಬಂಗಾರ್ ಎಂದೂ ಕೂಡ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. 1971-1972 ರಿಂದ 1974-1975ರವರೆಗೆ ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತತ್ವ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಬುರ್ದಾನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯವು ಜಂಟಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನಗಳು ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಳದ ಬರ್ಧಮಾನ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪನಾಗರ್ ಬಜಾರ್ ಮೂಲಕ ಭರತ್ಪುರ ಬಳಿಯ ಮೊನೊರಾಮ್‌ಪುರದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ವಿಹಾರಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣವನ್ನು ನೀಡಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವುಗಳಲ್ಲಿನ ಆಶ್ರಮದ ದಿನಾಂಕವನ್ನು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಅವಧಿಯ ಆರಂಭಿಕ ಅವಧಿಗೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಳ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಮಾಲ್ಡಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಗಜೀವನಪುರದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚಿನ ಉತ್ಖನನಗಳು ಒಂಬತ್ತನೇ ಶತಮಾನದ ಮತ್ತೊಂದು ಬೌದ್ಧ ಮಠವನ್ನು ನಂದಾದೀರ್ಘಿಕಾ - ಉದ್ರಂಗ ಮಹಾವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಬಹಿರಂಗಪಡಿಸಿದವು. ಇವುಗಳು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಯತಾಕಾರದ ಅಂಗಳವನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಹಲವಾರು ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಕೋಶಗಳು ಕೂಡ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಮೂಲೆಯ ಕೋಶಗಳ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯು ಗಮನಾರ್ಹ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ. ಜಗಜೀವನಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಮಠದ ಸಂಕೀರ್ಣದ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ನಳಂದಾದಂತೆಯೇ ಇದೆ ಎಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕೆಲವು ಮಠಗಳ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಶಿಲಾಶಾಸನ ಮತ್ತು ಇತರ ಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಹರಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಮಗಧದಲ್ಲಿ ಹಾಲುಡ್ ವಿಹಾರ ಪಹಾರ್‌ಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 45 ಕಿಮೀ,

ಪರಿಕ್ರಮಣ ವಿಹಾರ ಮತ್ತು ಯಶೋವರ್ಮಪುರ ವಿಹಾರ ಬಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಇತರ ಪ್ರಮುಖ ರಚನಾತ್ಮಕ ಸಂಕೀರ್ಣಗಳನ್ನು ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದಲ್ಲಿನ ಮೈನಮತಿಯ ಕೊಮಿಲ್ಲಾ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಕೂಡ ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದದ್ದು, ಮತ್ತೇ ಶಾಲ್ವನ್ ವಿಹಾರ ಸಂಕೀರ್ಣವು ಕೇಂದ್ರ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ನಾಲ್ಕು ಶ್ರೇಣಿಗಳ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಕೋಶಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಯೋಜನೆಯ ಸಾಕಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ವಿಹಾರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರೂಸಿಫಾರ್ಮ್ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮುದ್ರೆಯ ಮೇಲಿನ ದಂತಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಮಠದ ಸ್ಥಾಪಕ ಭವದೇವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ದೇವ ರಾಜವಂಶದ ಆಡಳಿತಗಾರ. ಉತ್ತರ ಥೈಲ್ಯಾಂಡ್‌ನ ವಾಟ್ ಚೆಡಿ ಲುವಾಂಗ್‌ನ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ವಿಹಾನ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಹಾರ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವು ಕೂಡ ಹರಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ, ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳೀಯ ರಾಜರಿಂದ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಹಾಗೂ ಮಠಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ವಿಹಾರ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮಠಗಳು/ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ವಾಟ್ ಎಂದೂ ಕೂಡ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಥೈಲ್ಯಾಂಡ್‌ನಲ್ಲಿ ಇದು ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಕಿರಿದಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ವಿಹಾನ್ ಒಂದು ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಮುಖ್ಯ ಉಬೊಸೊಟ್ ಅರ್ಡಿನೇಷನ್ ಹಾಲ್‌ನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ, ಈ ವಿಹಾನ್ ಧರ್ಮೋಪದೇಶದಲ್ಲಿನ ಸಭಾಂಗಣ ಅಥವಾ ಸಭಾ ಸಭಾಂಗಣವಾಗಿಯೂ ಕೂಡ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕಥಿನಾ ಮುಂತಾದ ಸಮಾರಂಭಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಧೇರವಾಡ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿನ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಂದ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಪವಿತ್ರವಾದ ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಜನರ ಜೀವನಾಧಾರ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸುವ ಗುರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ ಜೀವನ ಶೈಲಿಯ ಮುಂದುವರಿದ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಮತ್ತು ಇಂದಿನ ಮಠಗಳ ಲಿಖಿತ ದಾಖಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಜೀವಂತ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿನ ಮೊದಲ ವಸಾಹತುಗಾರರನ್ನು ಹೋಲಿಸುವ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಅವಕಾಶವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಹಾಗಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಶೋಷಣೆ ಮತ್ತು ಸುದೀರ್ಘ ವಾಸಸ್ಥಾನದ ನಿರ್ವಹಣೆಯು ಆಸಕ್ತಿದಾಯಕ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಪೂದ ಕಾಲಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಅದರ ಪ್ರಚಾರಕ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ವಾಸಿಸಲು ಹಾಗೂ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ವಿಹಾರಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಕೂಡ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲೋಕು, ಹೋಬಳಿ ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೌದ್ಧ, ಗಾಂಧಾರ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ನೆಲೆ ಮತ್ತು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನದ ಕೇಂದ್ರ ವಿಷಯವೇ ಆಗಿರುವಂತಹ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತಗೊಂಡಿರುವಂತಹ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು, ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಬಹುತಳಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿಯೇ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದೇ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ಅನುಯಾಯಿಗಳನ್ನು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಪಾತ್ರವೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಪ್ರಸ್ತುತ ತನಿಖೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ತಳಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿ ಪತ್ತೆಹಚ್ಚುವ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ವಿಧಾನಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ವಿಧಾನಗಳು. ಅದರಂತೆಯೇ, ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕ ಈ ಪದದ ಇತ್ತೀಚಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಕೊನೆಯ ತ್ರೈಮಾಸಿಕದಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಅಂದರೆ, ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಕ್ರಿಶ್ಚಿಯನ್ ಮಿಷನರಿಗಳಿಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಋಣಿಯಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಉತ್ತಮ ವಿಹಾರಗಳು ಆಧುನಿಕ ಸೌಲಭ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಆಧುನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣದ ಮೂಲಕ ಜ್ಞಾನೋದಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಮಾರ್ಗವೇ ಇದಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಶಿಕ್ಷಣವು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಬಹುಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿಯೇ ಗಮನಿಸಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಆಸಕ್ತಿದಾಯಕವಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಇತರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಪ್ರದೇಶವು ತಮ್ಮ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಜೊತೆಗೆ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮಠಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದೆ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ವಿಹಾರಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆ ಮೂಲಕ ಈ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ನಡೆದಿದೆ ಎಂದು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಉತ್ತೇಜಿಸುವುದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ಸಮಾಜವು ಗಣನೀಯವಾಗಿ ಬದಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಇಂದು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಹಜವಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂವಹನದೊಂದಿಗೆ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಗುಣಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ವಿವಿಧ ಸಮುದಾಯಗಳ ನಡುವೆ ಸಾಕಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ನಿವಾಸಿಗಳ ನಡುವೆ ಸಂಸ್ಕರಣೆ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಪ್ರಗತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಕೊಡುಗೆ ನೀಡಿದೆ. ಇಂದಿನ ಸಮಾಜದ ಸಾಧನೆಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವು ಸಮುದಾಯ ಶಿಕ್ಷಣ, ಮಾಹಿತಿ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ಸೂಚನೆಗಳು, ಸಂರಕ್ಷಿತ ದಾಖಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಸಮಾಜದ ಹಿಂದಿನದನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ ಮತ್ತು ಅದರಂತೆ ಅಧ್ಯಯನವು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸಮಾಜದ ಕಥೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರ ಮೂಲಕ ಸ್ಥಳ, ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ, ಸಂಗ್ರಹಣೆಯ ಸ್ವರೂಪ, ಹಣಕಾಸಿನ ನೆರವು, ವಿಹಾರಗಳ ಸ್ಥಿತಿ, ಕಡೆಗೆ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಮತ್ತು ಉಪಾಸಕರುಗಳ ವರ್ತನೆ ವಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗುವುದು. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ವಿಷಯದ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಮತ್ತು ಆ ಮೂಲಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿನ ಪ್ರದೇಶದ ಸಮಾಜದ ಸುಧಾರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ, ಯಾವುದೇ ಕೊರತೆ ಅಥವಾ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಜ ಮುಂದಿನ ಪ್ರಗತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಗತಿಗಾಗಿ ಅದನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕಲು ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಹಾರಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನವು ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರು ಜ್ಞಾನೋದಯ ಪಡೆದಿರುವಂತಹ ಸ್ಥಳವು ಇಂದು ಬೋಧಗಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧರ ಅನುಯಾಯಿಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿನ ಅತ್ಯಂತ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಪಂಚದಾದ್ಯಂತ ಬೌದ್ಧರಿಗೆ ಅಪಾರವಾದ ನಂಬಿಕೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಬುದ್ಧರ ಮೇಲಿನ ಅಪಾರವಾದ ನಂಬಿಕೆಯೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಭೇಟಿ ನೀಡಬೇಕು ಅಥವಾ ನೋಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಅದು ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂಬಿಕೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಇದು ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಶಾಶ್ವತತೆಯ ಸ್ವರೂಪದ ಅರಿವು ಮತ್ತು ಆತಂಕ ಬುದ್ಧಗುರು ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸರಿಸುಮಾರು ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಐದು ತಪಸ್ವಿ ಅನುಯಾಯಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಯಮದಿಂದಲೇ ಅಭ್ಯಾಸವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಬುದ್ಧರ ತಪಸ್ಸು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರಿತುಕೊಂಡ ಅವರು ಕೈಬಿಟ್ಟರು. ಅವರ ಐದು ತಪಸ್ವಿ ಸಹಚರರು ಅವರ ತೋರಿಕೆಯ ವೈಫಲ್ಯದಿಂದ ಅಸಹ್ಯಪಟ್ಟರು, ತೊರೆದರು ಅವನನ್ನು ಮತ್ತು ಸಾರನಾಥಕ್ಕೆ ಹೊರಟರು. ಅನಂತರ ಅವರು ಸೇನಾನಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಡೆಗೆ ತೆರಳಿದರು ಸುಜಾತಾ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕನ್ಯೆಯಿಂದ ಅಕ್ಕಿ ಹಾಲು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಅದರ

ಅನಂತರ ಹಲವಾರು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಬುದ್ಧರ ಜೀವಿತಾವಧಿಯಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ಅಂದರೆ, ಸರಿಸುಮಾರು ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳ ಅನಂತರ ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ 486ರಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಗುರುವಿನ ಮಹಾಪರಿನಿಬ್ಬಾಣವರೆಗೆ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವು ಉಳಿದುಕೊಂಡಿತು. ಆದರೆ ಅದು ಮಗಧ ಮತ್ತು ಇತರ ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿಯೇ ಬೇರೂರಿತ್ತು. ಹಾಗೆಯೇ, ಪಕ್ಕದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಪ್ರಭಾವಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಅಶೋಕ ಮಹಾರಾಜನು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಅವಲಂಬಿಯಾಗಿ ಇಡೀ ಜೀವನವನ್ನು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಿಟ್ಟರು ಮತ್ತು ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ಹಲವಾರು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಮಹಾಬೋಧಿ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಅನೇಕ ವಿಹಾರಗಳ ಐತಿಹ್ಯವೂ ಅಶೋಕ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ಕೂಡ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಚಿತಾಭಸ್ಮದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಎಂಟು ಸ್ತೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಏಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆರೆಯಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ, ಬುದ್ಧರ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು 84,000 ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ, ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲಿನ ಗೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬೌದ್ಧ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಇವುಗಳನ್ನು ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ನಾಶಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಅಶೋಕ ಸ್ತಂಭಗಳು ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚಿನವು ಬೋಧಿ ವೃಕ್ಷದ ಸುತ್ತಲೂ ಭವ್ಯವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಕಂಬಿಯನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 1891ರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪಾಲರು ಬೋಧಗಯಾ ಮಹಾಬೋಧಿ ಸೊಸೈಟಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ವಿಹಾರವನ್ನು ಬೌದ್ಧರ ಕೈಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಲು ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಪುನಃಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪದ ವೈಭವವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಅಧ್ಯಯನವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ಮತ್ತು ವಿದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಹಾಬೋಧಿ ಮಹಾವಿಹಾರ ದೇವಾಲಯ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 54 ಬೌದ್ಧ ಮಹಾವಿಹಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 11 ನಿರ್ಮಾಣ ಹಂತದಲ್ಲಿರುವ ವಿಹಾರಗಳು ಮತ್ತು 2 ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚದಾದ್ಯಂತ ಬೌದ್ಧ ದೇಶಗಳು. ಅನೇಕ ಅನೇಕ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಬರುತ್ತಿವೆ ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನೆಯೂ ಬಹುಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿಯೇ ತೋರಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಹಾರಗಳು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ; ಬೌದ್ಧ ಬೋಧನೆ ಪ್ರಚಾರ, ಧ್ಯಾನ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ, ಬೌದ್ಧ ಸಮ್ಮೇಳನಗಳು, ಬೌದ್ಧ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸೇವೆಗಳು, ಬೌದ್ಧ ಯಾತ್ರಿಕರ ಸಹಾಯ, ವಸತಿ, ಬೌದ್ಧ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರ ಅಧ್ಯಯನ, ಅಂತಿಮವಾಗಿ, ಬೌದ್ಧ ಮಠಗಳು ಇದ್ದವು ಎಂದು ಅಧ್ಯಯನವು ತೋರಿಸಿದೆ. ವೈಯಕ್ತಿಕ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಜನಿಕ. ವೈಯಕ್ತಿಕ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಪ್ರಪಂಚದಾದ್ಯಂತದ ಬೌದ್ಧ ಯಾತ್ರಿಕರು, ಬೌದ್ಧರ ಪವಿತ್ರ

ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಗೌರವ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಬಂದವರು ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೌಲಭ್ಯಗಳು, ಧ್ಯಾನ ತರಬೇತಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಮುಂತಾದ ವಿಹಾರಗಳಿಂದ ಸೇವೆಗಳು, ಬೌದ್ಧ ಜ್ಞಾನವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ಷೇತ್ರವೇ ಆಗಿರುವಂತಹ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳೂ ಕೂಡ ಮಹಾಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವಂತ ಕಾರ್ಯಾಚಟುವಟಿಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಗೊಳಿಸುತ್ತಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ

1. ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, 1978
2. ಚಾಮರಾಜನಗರ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2015
3. ನೀಲ ಮಂಜುನಾಥ್ (ಮು.ಸಂ.) ಕರ್ನಾಟಕ ಕೃಷಿಡಿ - 2012, ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ ಇಲಾಖೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2012
4. ಶೆಟ್ಟರ್ ಷ. ಹಳಗನ್ನಡ ಲಿಪಿ, ಲಿಪಿಕಾರ, ಲಿಪಿ ವ್ಯವಸಾಯ, ಅಭಿನವ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2017
5. ಬೀರಪ್ಪಾ ಭೂಷಣ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಧುನಿಕ ಬೌದ್ಧ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಗುಲಬರ್ಗಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ. 2019 – 20
6. ವೇಣುಗೋಪಾಲ್.ಟಿ.ಎಸ್ ಮತ್ತು ಶೈಲಜಾ (ಅನು) ಕೋಸಂಬಿ ಡಿ.ಡಿ. (ಮೂಲ), ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ನಾಗರಿಕತೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ರೂಪುರೇಷೆ, ಚಿಂತನ ಪುಸ್ತಕ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2011
7. ಕೆ.ಎಸ್.ಅಶ್ವತ್ಥಪ್ಪ, ಸಮಗ್ರ ಕರ್ನಾಟಕ (ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. 2017ರವರೆಗೆ), ಸುಭಾಷ್ ಸ್ಟೋರ್ಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು, 2017
8. ಡಾ.ತಾಳಜೆ ವಸಂತಕುಮಾರ್, ಬೌದ್ಧಯಾನ, ಪ್ರಿಯದರ್ಶಿನಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2015
9. ಮಹದೇವ ನಾರಾಯಣರಾವ್ ಜೋಷಿ, ಗುರುರಾಜ ನಾರಾಯಣರಾವ್ ಜೋಷಿ, ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ, ತಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ವಿಧಾನಗಳು, ಸುಶೀಲ ಪ್ರಕಾಶನ ಧಾರವಾಡ, 1998
10. ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ ರಾವ್, ಸಂಶೋಧನಾ ಮಾರ್ಗ, ನವಕರ್ನಾಟಕ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್ ಪ್ರೈವೇಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್, ಎಂಬಿಸಿ ಸೆಂಟರ್, ಬೆಂಗಳೂರು, 2000